

opis njenih aktivnosti pritisnutih problemima koje je imala zbog glasina da je na meti Sekuritaeete od dolaska u Rumuniju 22. jula 1973. Tri različita oblika teksta pomažu da se jasno razlikuje da li su nastali na osnovu njenih beleški-dnevnika koje je svakodnevno vodila, pisama ili tajnih izveštaja o njoj. Ovakvom kompilacijom autorka je uspela da pokrije sve sfere života, od profesionalne, društvene, psihološke do emotivne. Svakako najinteresantniji su izveštaji tajne policije Sekuritaeete, koji su od aprila 1974. postali dnevni. Tajna policija je znala sve o Ketrin Verderi, gde se kreće, s kim se viđa i šta planira, pa čak i kakvo je njeno zdravstveno stanje. Autorka se tokom celog prvog dela i nekoliko puta u drugom poglavlju pitala zašto su osobi okarakterisanoj kao strani špijun rumunske vlasti dopuštale da iznova dolazi i „istražuje” u Rumuniji. Poslednje poglavlje u prvom delu knjige je neki vid ekskursa u kojem autorka odgovara na pitanja poput kakvo je iskustvo čitati lični dosije, šta to donosi i da li ima posledica.

Druga veća celina posvećena je službi koja ju je pratila – Sekuritatei. Za razliku od prvog dela koji je pun interesantnih, intrigantnih i smešnih priča, u drugom delu je izraženiji suvi akademski pristup. Ona je ovde na osnovu dosadašnjeg znanja o tajnim službama i dodatnih ličnih istraživanja pokušala da u što jasnijem obliku prikaže kako je Sekuritateea funkcionisala, koje je sve metode koristila i kako je bila uređena. Pokazala je kako su izgledali dokumenti pod oznakom „strogo poverljivo” i šta su oni sadržali. Posebnu pažnju posvetila je ljudima, oficirima Sekuritaeete i njihovim saradnicima. Na osnovu razgovora koje je vodila sa svojim nekadašnjim uhodama uspela je da odgovori na neka vrlo značajna pitanja. Objasnila je kako su se vrbovali doušnici, kakav je bio odnos agenata i doušnika, kako je saradnja sa tajnom službom uticala na te ljude.

Dajući podatke o njima ona je pokazala da se Sekuritateea 70-ih i 80-ih prilično razlikovala od one u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata. Nekadašnje nemilosrdne oficire koji su se najčešće oslanjali na strah kao sredstvo rada zamenili su školovaniji, sa sofisticiranijim metodama rada. Raznim sredstvima oni su privlačili sve više i više doušnika koji su često i dobrovoljno bili spremni da saraduju. Na taj način tajna policija je uspela da postane sastavni deo društva. Upravo to je autorka uzela za glavni razlog velike ekspanzije špijunaže u

Rumuniji. Rasprostranjene mreže oficira i njihovih saradnika su omogućile da se pokrije cela teritorija zemlje i svaki čovek. A u takvom sistemu nadzora pravim špijunima i protivnicima vlasti bilo je gotovo nemoguće da deluju protiv Čaušeskuovog režima, a da za to Sekuritateea ne sazna.

Ketrin Verderi je knjigom *My Life as a Spy: Investigation in a Secret Police File* uspela da pokaže kakav je bio osećaj živeti kao stranac u jednoj od najrepresivnijih zemalja Istočnog bloka i da konkretnim primerom prikaže uticaj Hladnog rata i sukoba velikih sila na svakodnevni život i rad običnih ljudi. Sve to u vremenu kada je svako svakog pratio i uhodio. Knjiga pruža i svojevrstan uvid u to kako se jedan mladi istraživač postepeno razvija i pretvara u velikog stručnjaka u svojoj oblasti. A sa tim i kako se kod naučnika vremenom određeni pogledi na događaje i procese postepeno menjaju.

Autorka je svojim poslednjim delom dala veliki doprinos sagledavanju ne samo rada Sekuritaeete i njenih metoda tokom perioda Čaušeskuove vladavine Rumunijom već i načina na koji je rumunsko društvo, pa i sam komunizam u Rumuniji, funkcionisao tokom tog perioda. Otkrivanjem tajni iz svog života u Rumuniji ona je čitaocima dočarala i život u Čaušeskuovoj državi. Ovakve knjige bi bile više nego interesantne i značajne za Srbiju i ostale zemlje bivše Jugoslavije. Pogled sa pozicije slične onoj koju je autorka ove knjige imala sigurno bi dao novi uvid u rad Titove i Miloševićeve tajne službe, koje nisu ni u čemu zaostajale za Sekuritateom.

Nemanja Mitrović

Кордун. Од Војне границе до Републике Српске Крајине 1881–1995, аутори Биљана Стојић, Александар Лукић, Небојша Стамболија, Драгомир Бончић, Милан Гулић, Милана Љубичић, Владимир Вулећић, Београд, Институт за савремену историју, 2018, 750.

U savremenoj srpskoj historiografiji sinteze su prava retkost. Još ređi je slučaj da na jednoj sintezi radi grupa naučnika. Knjiga koju predstavljamo je izuzetak u tom smislu. Ona je sinteza, proistekla iz pera sedam autora – Biljane Stojić, Aleksandra Lukića, Nebojše Stambolije, Dragomira Bondžića, Milana Gulića, Milane Ljubičić i Vladimira Vuletića. Nastala je kao zajednički poduhvat Instituta za savremenu

istoriju i Zavičajnog kluba Kordunaša iz Beograda, i kao takva predstavlja još jednu retkost u srpskoj historiografiji, jer je spojila jednu naučnu i jednu građansku instituciju.

Knjiga *Kordun: Od Vojne granice do Republike Srpske Krajine 1881–1995*. temelji se na izuzetnom poznavanju ovog prostora i njegovih ljudi od strane autora, ali i na opsežnom istraživanju velike količine građe koja se čuva u više arhivskih ustanova u Srbiji i Hrvatskoj. Kada to kažemo imamo u vidu činjenicu da su autori za pisanje knjige koristili arhivalije pohranjene u Arhivu Jugoslavije (14 arhivskih fondova), Arhivu Srbije (1), Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti (1), Vojnom arhivu u Beogradu (2), Državnom arhivu u Karlovcu (16), Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (36), kao i Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu (12). Osim toga korišćena je građa iz lične arhive dr Milana Micića, zatim 110 publikacija objavljenih izvora, 62 knjige memoarske literature, kao i veliki broj članaka objavljenih u 37 dnevnih i periodičnih listova.

Knjiga počinje kratkim Predgovorom (str. 9–10) i Uvodom (11–17), a nastavlja se sa šest poglavlja. U prvom od njih, *Kordun – od razvojačenja do ujedinjenja (1881–1918)*, koji je nastao iz pera Biljane Stojić, materija je podeljena na 17 potpoglavlja, tematski razuđenih, ali slivenih u misaono zaokruženu celinu. U njima je autorka svoju pažnju poklonila samoj instituciji Vojne krajine, njenom razvojačenju, a zatim i njenom uklapanju u zakonske okvire Banske Hrvatske. Ona piše i o kućnim zadrugama, demografskoj slici Korduna, političkom životu i političkim previranjima na ovom prostoru, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, školstvu i zdravstvenim prilikama, privredi, kulturnom i svakodnevnom životu. Završni deo početnog poglavlja posvećen je Prvom svetskom ratu na prostoru Korduna.

Drugo poglavlje naslovljeno *Kordun u jugoslovenskoj kraljevini (1918–1941)* napisao je Aleksandar Lukić. Autor je ovo poglavlje podelio na četiri manje celine. Dok je u prve tri govorio o političkom životu na Kordunu u nekoliko faza (1918–1929, 1929–1935, 1935–1941) u poslednjoj se bavio privrednim, zdravstvenim i prosvetnim temama obuhvativši čitav period.

Nebojša Stambolija je pisac trećeg poglavlja *Kordun u Drugom svjetskom ratu (1941–1945)*. Kao i prethodno dvoje autora i Stambolija je svoje poglavlje podelio na više manjih

celina, nastojeći da u njima dotakne i obradi veliki broj pitanja. On je svoje pisanje započeo Aprilskim ratom, okupacijom zemlje i uspostavljanjem ustaške vlasti, pa nastavio opisom ustaških zločina, ustankom srpskog naroda na Kordunu u leto 1941. godine, te borbama koje su se u narednim godinama vodile na ovom prostoru. Posebnu pažnju poklonio je formiranju Osme kordunaške divizije, zatim „Kordunaškom procesu“, oslobodjenju ovog prostora i posledicama rata, pre svega broju žrtava i njihovoj nacionalnoj strukturi.

Četvrto poglavlje *Kordun u socijalističkoj Jugoslaviji (1945–1990)* potpisuje Dragomir Bondžić. Ono pojedinačno obuhvata najduži period obrađen u knjizi. Podeljeno je na tri potpoglavlja u okviru kojih je formirano 19 užih tematskih celina. Autor je pisao o teritorijalno-administrativnim podelama Korduna i njegovima ljudima, zatim o političkim, kulturnim i prosvetnim prilikama i njihovima promenama u toku vremena, kao i o ideologiji, crkvi i čuvanju tradicija NOB-a. Bondžić vešto zaranja u svet brojki, donosi veći broj tabela, procenata i podataka koji svojom egzaktnošću dodatno racionalizuju njegov iskaz.

Kordun u ratu 1991–1995. naslov je petog poglavlja čiji je autor Milan Gulić. Ono je i najduže u celoj knjizi. Kompoziciju poglavlja čini 20 potpoglavlja koja su dodatno podeljena na 40 manjih celina. U njima je autor poklonio svoju pažnju političkim prilikama na Kordunu pred raspad Jugoslavije, stvaranju Republike Srpske Krajine, zatim oružanim snagama Teritorijalne odbrane i Jugoslovenske narodne armije na ovom prostoru, kao i oružanim borbama 1991. koje su se vodile između srpskih i hrvatskih snaga, te između jedinica JNA i hrvatskih snaga. Gulić piše i o teritorijalno-administrativnom uređenju Korduna u navedenom vremenu, zatim o policiji i pravosuđu, organizaciji Srpske vojske Krajine, političkim, ekonomskim i privrednim prilikama, „nedozvoljenoj trgovini“, zdravstvenim i socijalnim ustanovama, prosveti, kulturi i sportu, te Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Svoje izlaganje on zasvođuje pričom o 1995. godini, u kojoj analizira agresiju Hrvatske na Zapadnu Slavoniju i zapadni deo Republike Srpske Krajine, te zločine koje su počinile hrvatske snage tokom i posle akcije *Oluja*.

Poslednje, šesto poglavlje naslovljeno *Kordunaši van Korduna – Kordun (n)i ovdje (n)i tamo* napisali su Milana Ljubičić i Vladimir Vuletić i ono predstavlja svojevrsnu sociološku

studiju posvećenu životu Srba izbeglih sa Korduna u toku 1995. godine. Autori pišu o izbeglištvu i integraciji izbeglih u novim sredinama, o njihovom društveno-ekonomskom položaju, o transformacijama u strukturi porodica, o osnovnim preprekama i teškoćama tokom prilagodavanja na novu sredinu, njihovim političkim stavovima, sećanjima na progon, ali i na Kordun.

Dodatnu vrednost knjizi daju biografski portreti poznatih Kordunaša koji su inkorporirani u odgovarajuća hronološka poglavlja. Tako možemo pročitati kratke biografije vladika Teofana (Živkovića) i Mihaila (Grujića), zatim Vladimira Matijevića, Milana Vujaklije, Dragoljuba Jeličića, Stanka Opačića, Gojka Nikoliša, Stanka Koraća, Nikole Vidovića, Rada Bulata, Pavla Jakšića, Miloša Šumonje, Bogdana Oreščanina, Dušana Pekića i Branka Mamule. Osim toga tu je veliki broj istorijskih karata i fotografija.

Knjiga *Kordun: Od Vojne granice do Republike Srpske Krajine 1881–1995.* predstavlja veliki doprinos srpskoj historiografiji. Sigurni smo da će, s obzirom na način na koji su postavljeni tematski okviri u njoj, ona predstavljati siguran temelj i instruktivan putokaz za, nadamo se, slične knjige u kojima će u budućnosti biti obrađene druge manje teritorijalne celine u kojima je živio srpski narod na području današnje Republike Hrvatske.

Marko Miletić

Sanja Petrović Todosijević, *Otećemo svetlost bućnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959* Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2018, 438.

Obavezno obrazovanje, širenje njegove dostupnosti, ali i uobličavanje različitih prosvetnih politika, više ili manje politički obojenih i ideologizovanih, obeležilo je čitav prošli vek, kao u Evropi tako i na nekadašnjem jugoslovenskom prostoru. Nedovoljan broj škola i učitelja, veliki broj analfabeta i mala obuhvaćenost devojčica osnovnim školovanjem predstavljali su samo neke od pokazatelja koji su neumoljivo svedočili o skromnim dometima prosvetne politike u Kraljevini Jugoslaviji. Nizak nivo pismenosti stanovništva kočio je, a u nekim slučajevima i onemogućavao, napredak jugoslovenskog društva u međuratnom periodu. Revolucionarna smena vlasti otvorila je put potpunom političkom, ekonomskom i

socijalnom preobražaju države i društva, neostvarivom bez podizanja nivoa pismenosti i obuhvatanja sve dece obavezanim školovanjem, pa je već u jesen 1945. godine donet Zakon o obavezom sedmogodišnjem školovanju.

Iako je obrazovna politika predstavljala jednu od važnih poluga u izgradnji novog društva i socijalističkog čoveka, istoričari su, uz nekoliko izuzetaka, uglavnom zaobilazili ovu veliku i važnu temu. Ovu historiografsku prazninu popunjavaju monografija *Otećemo svetlost bućnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959.* dr Sanje Petrović Todosijević, objavljena krajem 2018. u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije. Autorka je, prepoznajući važnost „nove“ škole u socijalističkom društvu u izgradnji, u fokus svog istraživačkog interesovanja stavila politiku obrazovanja i vaspitanja u periodu od oslobođenja Srbije (1944) do donošenja *Zakona o osnovnoj školi* (1959). Ovaj zakon je, kako navodi autorka, predstavljao republičku verziju *Opšteg zakona o školstvu* (1958) kojim je na prostoru čitave Jugoslavije uspostavljena jednoobrazna osmogodišnja škola. Široko postavljeno polje istraživanja omogućilo je autorki da se ne ograniči na reformu obrazovnog sistema kao takvu, već da je sagledava kao proces dugog trajanja budući da promene u školskom sistemu krajem 50-ih godina prošlog veka treba, prema shvatanju dr Petrović Todosijević, posmatrati kao sastavni deo borbe za modernu školu koja je u Srbiji otpočela još krajem 19. veka. Obrada i analiza teme podrazumevala je i mukotrpno istraživanje u Arhivu Jugoslavije (32 fonda), Arhivu Srbije (6), Arhivu Josipa Broza Tita (2), kao i iščitavanje periodike i relevantne historiografske, sociološke i pedagoške literature.

Obrazovna politika je, navodi autorka, glavne smernice dobila na Trećem plenumu CK SKJ održanom decembra 1949. godine. „Izgradnja socijalizma“ i stvaranje „odvažnog socijalističkog čoveka“ definisani su kao osnovni ciljevi politike obrazovanja. Ove ciljeve trebalo je postići ne samo obrazovanjem već i vaspitanjem – kako u školi tako i van nje, na vanškolskim aktivnostima ali i „na ulici“. Delimična demokratizacija društva i uvođenje samoupravljanja doveli su do „demokratizacije odnosa unutar škole“ i formiranja Komisije za reformu školstva 1953. godine, čiji će rad rezultirati pet godina kasnije donošenjem *Opšteg zakona o školstvu*. Nasuprot do sada uvreženom shvatanju da je „predložak“ za reformu osnovnog školstva u Jugoslaviji pozajmljen iz Sovjetskog Saveza,